

ZYGMUNT BAUMAN: MODERNLİK VE POSTMODERNLİK ARASINDA BİR SOSYOLOG

Mustafa Kemal ŞAN*

GİRİŞ

Son yıllarda toplumsal kuramda postmodern teori büyük bir yer işgal etmektedir. Postmodernizm, Batı düşüncesindeki büyük anlatıların (grand narrativs) modernlikle birlikte geride kaldığı ve artık eski geçerliliğini sürdüremeyeceği temel argümanı ile entelektüel sahada boy vermeye başladı. Özellikle, 60'lı yıllardan sonra toplum kuramında meydana gelen paradigmatik değişimlerin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaya başlayan postmodern kuram, modernliğin adeta kutsal bir dogma olarak kabul ettiği bütünlük, tekillik ve evrenselcilik düşüncesini temelden parçalayan bir yapı içinde gelişim gösterdi. Postmodern teori, bilimsel yaklaşımların gerçekliği yansıttığı inancını merkeze alan modern paradigmanın eleştirisini yaparak, modernist teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel algılamalarımızın tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini öne alan rölativist bir noktada konumlanmaktadır. Bu anlamda modern çağ felsefesi, batı rasyonalitesi, sanatı ve kültürel ilkeleri kendi nesnellikleri konusunda hiçbir tereddüde mahal vermeyecek derecede evrenselci bir iddiada bulunurken, postmodern kuram, tüm bu inanışlara temelden karşı çıkarak bunun yerine "kalıcı ve onulmaz belirsizlik koşulları altında bir yaşama; iddiaların, tarihsel olarak şekillenmiş göreneklerinden daha sağlam ve bağlayıcı bir zemine dayandığını kanıtlayamayan, kendisiyle birlikte, yarış halindeki sınırsız sayıda yaşam biçiminin var olduğu" bir algılayış tarzı üzerinde odaklanmaktadır (Bauman,1996:145).

Postmodern paradigma, akıl, hakikat, gelenek ve bilgi yapılarını derin bir rölativiteye açarak Batı epistemolojisini temelden sarsan bir yapının ortaya çıkmasını kolaylaştırırken bu etki tüm bilim dallarında hatırı sayılır yankılara da yol açmıştır. Nitekim tarihçiler topladıkları belgelerin muhtelif yorumlara açık metinler olduğunu keşfederken sosyologlar da, teorilerinin gerçekliği belli bir biçimde kurgulayan

---

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

“anlatılar” olduğunu görmeye, iktisatçılar ise matematiksel modellerle yürüttükleri çalışmalarından “senaryolar” diye söz etmeye başlamışlardır. Böylelikle yakın zamanlara kadar “metin”, “kurgu”, “senaryo” gibi sözcükler sosyal bilim alanının dışını tanımlarken postmodern paradigmayla bunların aslında olması gereken nosyonlar olduğuna hükmedilmeye başlanmıştır (Öncü, 1998:48). Hakikatin bu izafiliği postmodernistlerin sıklıkla ifade ettikleri bir sloganda kendisini tüm çıplaklığı ile açığa vurmaktadır: *Ne olsa gider* (anything goes). Postmodern söylemin önemli temsilcilerinden Richard Rorty’nin dediği gibi hiçbir şeyin kesinleşmiş ya da temsil edilebilecek gerçek bir doğası bulunmamaktadır. Her şey zamanın ve şansın ürünüdür (Serdar, 2001:21).

Bu çerçeveden olarak postmodern kurama son yıllarda ilk kuramcı dalga olarak ifade edebileceğimiz Foucault, Derrida, Baudrillard, Lyotard gibi düşünürlerin ardından en fazla katkıyı sağlayan düşünür olarak Zygmunt Bauman adı dikkat çekmektedir. Bauman Batı düşüncesi içinde zihinsel ve mekansal anlamda yaşadığı yolculuklar sonucunda postmodern kurama ulaşmaktadır. Bu yazıda Bauman’ın düşünsel yolculuğunda önemli yeri olan modernlik ve postmodernlik sorununa geliştirdiği tavırlar üzerinde durulacaktır.

Biyografik Arka plan: Bir Yabancımnın Sürgün Yaşamından İzler

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi postmodern teorinin oluşturulmasında Polonya asıllı Yahudi sosyolog Zygmunt Bauman’ın katkıları önemli boyuta ulaşmıştır. Anthony Giddens’a göre Bauman postmodern kuramın önemli teorisyenleri arasındadır (Best: 1998: 311). Bauman, Polonya’da başlayan meslek hayatını Tel Aviv Üniversitesi’nde devam ettirmiş ve 70’li yıllardan itibaren de profesyonel meslek yaşamını nihayete erdireceği Leeds Üniversitesi’ne kadar bir çok üniversitede çalışmış son derece etkili kitap ve makaleler yazmış bir sosyolog olarak geniş bir kitlenin beğenisini kazanmıştır. Bauman’ın öz yaşam öyküsüne ilişkin en derli toplu bilgileri eşi Janina Bauman’ın yazdığı “*Bir aidiyet Rüyası : Savaş sonrası Polonya’sındaki Yaşamım*” başlıklı kitabında buluruz. Eşi Janina’nın yazdığına göre Zygmunt Bauman yoksul bir Yahudi ailesinin bir bireyi olarak batı Polonya’nın Poznan kentinde doğar. Ailesi sadece yoksulluktan muzdarip değildir, aynı zamanda Anti-semitizm’den de acı çekmektedirler. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde ailesi Sovyetler Birliği’ne göç eder. Dört yıl sonra da genç Bauman on sekiz yaşında Rusya’daki Polonya Ordusuna katılır. 1945 yılına kadar Polonya

Ordusundaki görevlerini sürdürür. Bu yıllarda tabii ki komünisttir. Onun komünist olmasında neredeyse tüm Avrupa'yı saran anti-semitizmin dalgasının katkısının önemli olduğu görülür. Ancak komünist parti içinde olup bitenlerden de tümüyle memnun değildir Bauman. Polonya Ordusunda görevli iken 1950'li yıllarda daha sonraki kariyerini kuracağı sosyal bilimlere ilişkin lisans öğrenimini tamamlar. Bir süre sonra da anti-semitik dalga onu Polonya Ordusu içinde de yakalayarak Ordu'dan uzaklaştırılmasını sağlayacaktır. Bundan sonra Bauman'ın ikinci kariyeri olarak ifade edebileceğimiz dönemi başlar. Yardımcı okutman olarak Varşova Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Fakültesinde göreve başlar. Burada görevli iken bir çok kitabı Lehçe'de yayımlanır. 1967 Mısır'la İsrail arasında yaşanan Altı Gün Savaşları anti- Siyonist dalganın Polonya'da tekrar güçlenmesini sağlar. Bu günlerde Parti ülkede yaşayan Yahudileri yabancı güçlere casusluk yapmakla suçlayacak ve bir çok Yahudi çalıştıkları işlerden ya atılacak ya da istifaya zorlanacaktır. Bunlar arasında Bauman da bulunmaktadır, beş profesör arkadaşı ile Varşova üniversitesindeki görevlerine son verilir.

Bundan sonra Bauman sürekli olarak yabancı bir hayat sürmeye mahkumdur. Ülkem diyebileceği bir yer arayışı içinde oradan oraya savrulurken yaşamak durumundadır. Artık onun üçüncü kariyeri olarak ifade edilebilecek dönemi başlamaktadır. 1968'de ailesiyle birlikte İsrail'e göç ederse de İsrail günleri de çok sürmez. Kanada, ABD ve Avustralya gibi göçmen ülkelerinde bir süre bulunduktan sonra nihayetinde İngiltere'de demir atar. Burada Leeds Üniversitesinde sosyoloji profesörü olarak çalışmaya başlar. 1971 yılında başlayan Leeds günlerinde Bauman sosyoloji dünyasında geniş yankıları olan beş kitap yayınlar. Aynı kararlılıkla yayınlarını sürdüren Bauman 1980'li yıllarda da önemli çalışmalara imza atmaya sürdürür. Bu kitaplarından özellikle *Modernite ve Holocaust* (1989) Amalfi Sosyoloji ve Sosyal Teori ödülünü kazanır. 1990'da Leeds Üniversitesindeki profesörlük kadrosundan emekli olur. 1998 yılında da Adorno ödülüne layık görülür (Smith, 1999: 38-41).

Bauman'ın öz yaşam öyküsüne bu kısa bakış bile onun eserlerinde nasıl bir yol izleyeceğini bizlere sezdirmektedir. Bauman her Yahudi gibi hayatı boyunca bir arayış içinde olmuş, kendine ait bir vatan ve toprak ideali içinde kavru lan Yahudi bilincinin diasporadaki sürgününe tanık olmuş bir kişidir. Bu sebeple kitaplarında bu bilinci yansıtmak konular bıkmadan usanmadan yinelenerek bu ebedi sürgün yaşamının nasıl aşılabileceğine dair arayışlar vardır. *Yabancılık* olgusunu eserlerinde sıklıkla vurgulaması da bundandır. Yine Bauman'a yaygın şöhretini kazandıran

Holocaust süreçlerini açıklama fırsatını veren- daha doğrusu bir misyon olarak ortaya çıkan - temel motive edici gücün de diaspora'da yaşamaya mahkum bir bilincin arayışları olduğu görülecektir. Onu modernlikle bağlarını koparan süreçte de hayat hikayesinden izler bulmak olasıdır. Komünizmle başlayan ve daha sonra Batı'ya geçerek süren macerasında modernliğin farklı tezahürlerini yakinen yaşama fırsatı bulan Bauman, bu süreçlerin hiç birinde kendini evinde hissedemeyecektir. Modernlik, kitle kıyımlarına uğratılan bir ulusun yok edilmesinin meşru gerekçesini sunarken çareyi postmodernlikte bulduğu izlenimine kapılmıştır.

Bir çoğu Türkçe'ye de kazandırılmış olan bu kitaplarından başlıcalarına şu şekilde sıralayabiliriz. *Yasa Koyucular İle Yorumcular* (1996), *Özgürlük* (1997), *Modernite ve Holocaust* (1997), *Postmodern Etik*, (1998), *Sosyolojik Düşünmek* (1998), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar* (1999), *Küreselleşme* (1999), *Siyaset Arayışı* (2000), *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (2000), *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* (2000), *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri* (2001), *Modernlik ve Müphemlik* (2003), *Bireyselleşmiş Toplum* (2005). Bu listeden anlaşıldığı kadarıyla Zygmunt Bauman, bir çok ünlü sosyologa nasib olmayan bir tanınırlığa kavuşmuştur ülkemizde. Bauman'ın sahip olduğu şöhretle yarışabilecek tek kişi belki de Anthony Giddens'tir. Tüm eserleri olmasa da Bauman'ın önemli bütün eserleri Türkçe'de yerini almıştır. Daha önce yazdıklarını diğer kitaplarında kullanmaktan hoşlanan bir düşünür olan Bauman, bu bakımdan yapılan çevirileri ile Türk okuru için temel düşünce ve görüşlerini açıklayabilecek yeterince malzeme sunmaktadır.

Bauman'ın sürdürmüş olduğu düşünce macerasını salt kitaplarının adlarına bakarak bile bulmak mümkündür. Bu anlamda onun temel sorunsalının modernlik ile postmodernlik arasında bir arayışın arasında saklı olduğu kolaylıkla görülecektir.

Bauman ve Modernlik

Bauman'ın sosyolojisinde geliştirilen modernlik eleştirisi daha çok Yahudi Sorunu üzerinden yürütülmektedir. Kendisinin Yahudi bir kökenden geliyor olması çalışmalarının ana eksenini Yahudi sorununa odaklamasında etkili olmuş ve onu bu soruna geniş çaplı bir çözüm arayışı içinde olmaya zorlamıştır. Bunun için de bir biçimde modernlikle hesaplaşmak gerekmektedir. Bu süreç içinde yaşanan bir dizi gelişme bunun zeminini çoktan hazırlamıştı. Modern, aydınlanmış ve uygar Avrupa'nın "barbar ulusları uygarlaştırma" misyonu altında yürüttüğü proje daha

yirminci yüzyılın başlarında inanırlığını büsbütün yitirdiği kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Batıların uzun bir süredir ellerinde tuttıkları kolonilerde başlayan bağımsızlık hareketleri Avrupalıların bu ülkelerde uyguladıkları vahşet ve gaddarlıkların tüm açıklığı ile ortaya çıkmasına imkan verdi. Ancak tüm bunların ötesinde Batılı kendini beğenmişliğe ve kendi değerlerinin evrensel ve mutlak gerçeklermiş gibi takdim edilmesi sürecine öldürücü darbe II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan olaylarla vurulmuştur. Altı milyona yakın Yahudi, Komünist, Çingene, sakat, homoseksüel uygulanan Nazi katliamları ile yok edildiler.

İşte bu noktadan işe koyulan Bauman da özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan *Holocaust** ve *Auschwitz* olaylarını toplum çözümlemesinde son derece merkezi bir yere oturtacaktır. Modernliğin zirvesi denilebilecek bir dönemde yaşanan bu kitlesel kıyımlar Bauman'ı daha önce *Frankfurt Okulu* teorisyenlerince geliştirilmeye başlayan kitle kuramına katkılar sağlama noktasına getirecektir. Bilindiği gibi Frankfurt Okulu olarak bilinen düşünce topluluğunun geliştirdikleri kültür kuramı ile son derece karamsar bir tablo çizmişlerdi. Onları bu derece karamsar olmaya iten temel etmen kapitalizmin sadece ekonomi politik ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı arz ediyor olmasıydı. Kapitalizmin geç döneminde ortaya çıkan toplumun temel özelliği olan hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel boyutu onları bu konu üzerine yoğunlaşmaya sevk etmişti. Frankfurt teorisyenlerince geliştirilen "*kültür endüstrisi*" kuramının temel çıkış noktasında 1930'lı yıllarda faşizmin hızı bir gelişim trendi içinde olmasının katkısı büyük olmuştu. Nazilerin 1933'de iktidara gelmesi, 1934'de Avusturya işçi hareketinin dağılması ve İspanya İç Savaşı'nda Franko'nun zaferleri bu dalganın bazı örneklerini oluşturmaktadır (Callinicos, 2004: 367).

Bu ortam ister istemez enstitü düşünürlerinin olan biteni karamsar bir pencereden değerlendirmelerine kapı aralamıştır. Onlara göre parçalarına ayrılmış bir toplumsal yapı, kaçınılmaz olarak totaliterliğe yol açacaktır. Bu anlamda faşizm hiç de tekelci kapitalizmin siyasal silahı olmayan, bilakis bizzat kitlelerin içinden, aşağıdan gelen bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Kapitalist uygarlıktaki ailenin giderek yıkılma sürecine girerek yerini "barbarca anlamsızlık, benzerlik ve can sıkıntısı" üreten kültür endüstrisine bırakacaktır (Swingewood, 1996:32). Yine Adorno ve arkadaşları, için kitle kültürü ve kültür endüstrisi, modern totaliterliğin

---

* Nazilerin Yahudilere uyguladıkları kitle halinde öldürme olaylarına verilen genel ad.

temelini oluşturmaktadır. Onların oluşturdukları bu kuram en uç noktasına Herbert Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* adlı eseri ile ulaşmıştır. Bu kitapta Marcuse, modern toplumdaki insanın sıradan deneyimlerini, çalışmanın "tüketici, sersemletici, insanlık-dışı bir kölelik haline geldiği" bir toplumsal dünyada "zahmet, saldırganlık, sefalet ve adaletsizliği" sürdüren "sahte ihtiyaçların" egemenliğinde bir alan olarak tasvir etmektedir (Swingewood, 1996 : 40).

Bauman'ın modernlik eleştirisi, modernliğin aydınlanmanın getirmiş olduğu ilerlemeci dünya görüşünün bir çıkmaza ulaştığı noktasında yoğunlaşmaktaydı. Onun çözümlemesine konu olan kitle kıyımları ve tiranlıkları doğuracak olan dönem haddizatında modernliğe temel ruhunu veren aydınlanma aklının doğasının bir sonucudur. Bauman'ın toplum kuramında önemli bir yeri olan Yahudi sorunu üzerine yaptığı çözümlemelere ışık tutacak unsurları da burada bulmaktayız. Bauman'ın modernliğin barbar ve despot doğasına yönelttiği eleştiriler bağrından fıskırıp geldiği aydınlanma geleneğinin zaten doğasında vardır. Bu anlamda aydınlanmanın daha sonradan tiranların yetiştirdiği sosyo-kültürel iklimin oluşturulmasında sağladığı entelektüel katkı son derece etkin sonuçlar vermiştir. Nitekim aydınlanmanın mutlakıyetçi, deterministik, katı, hoşgörüsüz, duygusuz, kibirli monist yaklaşımı Bauman'ın modernlik eleştirisine de zemin teşkil edecek olan tüm umdelere sahiptir. Bu noktada Isaiah Berlin'in saptamaları son derece çarpıcıdır. Berlin'in üzerinde durduğu temel nokta, Batı geleneğinin, Platon'la birlikte başlayıp, 20. yüzyıl totaliterliğinde politik ürünlerini vermeden önce entelektüel anlamda Aydınlanmada en üst derecesine ulaşan önemli bir kolunda ayırt ettiği, çeşitlilik ve çoğulculuk düşmanlığıdır. Buna göre her ahlaki ve politik sorunun sadece tek bir doğru cevabı vardır ve bu cevaplara da sadece akıl aracılığı ile ulaşılabilir. İşte Gulaglar ve ölüm kampları bu varsayımlardan hareketle inşa edilip savunulabilmiştir (Lilla, 2004: 170-171).

Buradan hareketle *Holocaust* örnek olayında modernliği teste tabi tutan Bauman, bu olayın biricikliğine ve tekrar edilemez bir sapma olduğuna inanmamaktadır. Bu nedenle de Bauman şu soruyu sormadan edemez: Almanya'da yaşanan bu olay acaba başka modern toplumlarda da tekrarlanabilme potansiyeli taşıyor mu? Eğer ekonomik ve bilimsel gelişme düzeyi son derece yüksek, incelmış bir kültür Nazizm gibi bir olguya karşı koruma sağlayamıyorsa, o zaman tarihsel ilerlemenin ne anlamı olacaktır. Bu aşında aydınlanma ile ortaya konulan "araçsal akılcı kültürün" sonucunda ortaya çıkan modernlik projesinin iflasını ilan etmektedir. Son yıllarda modernite'ye yönelik bir çok eleştiri yapılmıştır. Postmodern toplum kuramının

toplum bilimleri içinde yaşadığı hatırı sayılır yükselişe bakılırsa bunda yadırganacak bir şey de yoktur. Ancak yapılan bu eleştirilerin hiçbirisi Bauman'ın *Modernite ve Holocaust* adlı eserindeki kadar etkili ve rahatsız edici olmadığı rahatlıkla söylenebilir. *Modernlik ve Holocaust*'la (1997) Bauman bir bakıma modernliğin yıkıcılığına yönelmiş daha sonraki çalışmalarında da bu kitabında ele aldığı konulara sürekli olarak geri dönmüş, konuyu başka boyutları ile de ele almaya devam etmiştir. Bauman'ın bu eleştirisinin bu derece yankı bulmasının ardında şu yakıcı iddia yatmaktadır : Bütün modern toplumlar potansiyel olarak *Holocaust* oluşturma risk ve tehlikesi barındırırlar. Bu anlamda *Holocaust* modern toplumdan bir sapma değil tam da modernliğin oluşturduğu iklimin doğal bir sonucudur. Bu anlamda Hitler ve Stalin gibi totaliter liderler eli ile gerçekleştirilen soykırımların tarihte benzeri bulunmamaktadır. Ancak asıl üzerinde durulması gereken nokta bu katliamları bir çok bakımdan modern çağın kazanımları olmadan düşünemeyeceğimiz gerçeğidir. Elbette insanlık tarihinin geçmiş dönemlerinde de tiranlıklara tanık olunmuşsa da Hitler ve Stalin örneğinde karşılaşılan durum tarihsel anlamda modern teknoloji, bilim ve bürokratik örgütlenme modelini kötülüğün hizmetine sokarak bu kısımları gerçekleştiren ilk örneklerdi. Oysa ki 19. yüzyılın ilerlemeci perspektifinden bakıldığında insanın içinde eğer bir kötülük varsa bu ancak toplumsal azgelişmişliğin kabahati olarak görülüyor ve ilerlemenin ileri aşamalarında bunların aşılabacağına derin bir inanç besleniyordu. Ancak *Holocaust*, toplumsal gelişmesini tamamlayamamış ilerleme aşamalarının henüz ilk basamaklarını tırmanan primitif bir toplumda değil modernliğin en ileri aşamasını temsil eden bir toplumda, Avrupa'nın en eğitilmiş ve kültürlü halklarından birine sahip bir ülkede gerçekleşti (Fukuyama, 1999:23). Bauman'ın zihnindeki soru şudur. "Böyle bir dehşet nasıl mümkün olabildi? Dünyanın en uygar bölgesinin ortasında bu nasıl olabildi?" (Gay, 2002: 59;Bauman, 1997: 12).

Bu sorunun cevabı aslında ilerlemeci Batı düşüncesi konusunda geliştirilen mite dayanmaktadır. Bu miti destekleyen temel algılayış, insanlığın toplum öncesi bir barbarlık döneminden çıkarak ahlaki açıdan sürekli olarak gelişme göstereceğine duyulan aydınlanma inancıdır. Weber'in daha az emekle daha çok şey başarmaya yönelik bir hareket olarak tanımladığı rasyonalizasyon görüşü, insandaki hayvanın maskesini düşürme, saklandığı yerden sökmeye ve evcilleştirmeye yönelik psikanalizin beklentileri, Marx'ın insanın dinsel güçlerin denetiminden kurtularak tarihi tümüyle kendi denetimi altına alacağı öngörüsü, yine *Uygarlaşma Süreci* aldı eseri ile bilinen Norbet Elias'ın şiddeti günlük yaşamdan dışlayan yeni tarih tanımlaması ve hepsinin üstünde de "insan sorunlarının yanlış politikaların sonucu

olduğuna, doğru politikaların bu sorunları ortadan kaldıracağına inandıran uzmanların” orta yere serdikleri tüm iyimser görüşler bu süreç içinde son derece büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktır (Bauman, 1997: 31).

Bauman’a göre aslında *Holocaust* gibi bir olgunun nedeni işte tam da bu her şeyi ölçüp biçen, her şeye rasyonel bir düzen dairesinde çözümler arayan modern *araçsal akıl* ve modern bürokrasidir. Bu anlamda her şey tam bir rasyonel düzen içinde icra edildiğinde, *Holocaust* tarzı çözümler, olanaklı değil aynı zamanda “akla uygun” hale de gelmiş olacaktır. *Holocaust*’u önemli yapan şey bu olayla birlikte çok sayıda insanı öldürmek de değildir. İnsanlığın geçmiş dönemlerinde yaşanan çeşitli savaşlarda farklı yöntemler kullanılarak kitlesel insan kıyımları yapılmıştır. Yine tarih, iki tarafa da zararlar veren mahvedici olan, sık sık açık şiddetle patlak veren ve bazen de kitlesel kıyıma götüren ve kimi vakalarda da tüm bir halkın ve kültürün yok edilmesiyle sonuçlanan kitlesel düşmanlıklarla doludur. Buradan bakıldığında *Holocaust*’un benzersizliği iddiaları pek de geçerli gibi görünmez. Ancak Bauman, modernliği en iyi ihtimalle geçmiş kitle kıyımları ile aynı çizgide gören yada modernliğin geçmişte yaşanan barbarlıklara karşı vaat ettiği çözümlerin bir hüsrarla sonuçlandığı sonucu ile yetinerek moderniteyi *Holocaust*’un tek sorumlusu olmaktan kurtaran yaklaşıma taraf olmamaktadır.

Holocaust deneyiminden alınması gereken ders bu değildir Bauman’a göre. *Holocaust* elbette ki insanlık tarihinde daha önce yeltenilmiş ve listesi pek de kısa olmayan kitle kıyımları dizisinde en son başarıya ulaşan versiyonudur. Ancak bu, *Holocaust*’u geçmiştekilerden tefrik etmemizi imkansız kılmaz. *Holocaust*’u geçmiştekilerden ayırtıran önemli özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler de modernliğin pasif bir özne olarak kendini hissettirmesidir. *Holocaust*, aslında modern uygarlığın bir başarısızlığı değil tam tersine bu uygarlığın doğal bir sonucudur. Yahudi soykırımı, amacı kusursuz derecede akılcı bir toplum yaratmak olan modern toplum mühendisliğinin bir başarısıdır. Nitekim, bu kıyım modern yöntemler olan aklın, bilimin, uzmanlıkların denetimi altında ustaca bir biçimde yapılmış bu açıdan kendisinden önce yapılan kitle kıyımları ile kıyaslandığında öncellerini aciz bırakan bir boyuta ulaşabilmiştir (Bauman, 1997: 122; Ritzer, 1998: 53).

*Holocaust*vari modern kitlesel kıyımların gerçek ayırt edici unsurları nelerdir. Hitler ve Stalin gibi diktatörlerin hüküm sürdüğü bir dünyada neden bu kadar kısa bir zaman diliminde bu derece çok insan öldürülebilmiştir. İşte tüm bu kıyımların temel nedenleri modernlikte gizlidir Bauman’a göre. Çağdaş kitle kıyımları bir yandan her türlü kendiliğindenlikten tümüyle arınmışlığıyla, öte yandan akılcı, iyi hesaplanmış

düzeniyle ayırmsandır. Olasılığın ve rastlantının hemen hemen tümüyle ortadan kaldırılmasıyla ve kitlesel heyecanlardan ve kişisel dürtülerden bağımsızlığıyla belirgindir. Bunlara ilaveten modern soykırımın en temel özelliğinin bu soykırımın bir amaç için yapıyor olmasıdır. Buna göre düşmandan kurtulmak kendi içinde sonlanan bir amaç değildir. O sadece bir adımdır : Nihai hedeften kaynaklanan bir gereklilik, yolun sonuna varmak isteyeninin atması gereken bir adımdır. “ *Yolun sonu ise daha iyi ve kökten farklı bir toplumun büyük hayalidir.* Modern soykırım, kusursuz toplum taslağına uygun bir toplumsal düzeni sağlamaya çalışmak anlamına gelen sosyal mühendisliğin bir ögesidir.” Bu anlamda modern soykırıma yön verenler de bir planlama ve toplum mühendisliği pratiğini hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu mühendislik çabası, toplumun bir çok ayrıntısından sadece bir kaçına şekil vermek, toplumsal rahatsızlıklardan bazılarını savaş açmaktan daha fazla şey yapılacağı kanaatinde. Böylece daha hırslı ve radikal hedefler seçilebilir ve seçilmelidir de. Bundan sonra olacak her şey bir bahçıvanın* bahçesini zararlı bitkilerden temizlemesinden çok farklı olmayacaktır. Nitekim her bahçıvan kendi tasarımını bozan yabancı otlardan son derece rahatsız olmaktadır. Bunun gereğini yaparken son derece rasyonel bir amaca kendilerini yaslayacaklardır. Bu örnekte olduğu gibi modern soykırım örneği *Holocaust* da bir bahçıvanlık ameliyesidir. Topluma bir bahçe gibi yaklaşanların yapması gereken bir çok fiilden sadece birisidir. “Bahçe tasarımı yabancı otlarını belirlediğine göre bahçe olan her yerde de yabancı ot olacaktır. Ve yabancı otlar yok edilmelidir. Yabancı otlardan arındırma yıkıcı değil yapıcı bir etkinliktir. Kusursuz bir bahçenin yapılması ve korunması içinde bir araya gelen diğer etkinliklerden tür olarak farklı değildir. Toplumu bahçe gibi gören tüm görüşler toplumsal doğal ortamın (social habitat) bazı bölümlerini yabancı otlar olarak nitelerler. Bunlar, diğer yabancı otlar gibi ayrılmalı, kısıtlanmalı, yayılmaları önlenmeli, yerinden çıkarılmalı ve toplum sınırlarının dışında tutulmalıdır; tüm bu yollar yetersiz kalırsa öldürülmelidir” (Bauman,1997: 126).

Modern *genocide* kahramanları Hitler ve Stalin gibi liderler işgal ettikleri bir ülkeyi ele geçirip sömürgeleştirme amacıyla insanları katletmişlerdir. Onlar işledikleri cinayetleri genellikle hiçbir insanca duygu taşımaksızın, vurdumduymaz ve mekanik bir tarzda yerine getirmişlerdir. Ölenlerin temel günahı bu zihinlerde

---

* Bauman kitaplarında ifadelerinin anlamını daha da derinleştiren bir unsur olarak metaforlara başvurmuştur. En fazla başvurduğu metafor bahçecilik ve bahçıvanlıktır. Ancak bunun yanında yabancılık olgusuna açıklık getirirken turist, türedi, parya, temizlik, hac en sık başvurulan diğer metaforlardır.

oluşturulan kusursuz toplum imgesine bu insanların şu yada bu sebeple uymamalarıdır. Bu bakımdan onların öldürülmeleri yıkıcı bir iş değil yapıcı bir iştir. Tüm bu insanlar nesnel olarak daha iyi,- daha verimli, daha ahlaklı, daha güzel- bir insanlık dünyası kurulabilsin diye yok edilmişlerdir : “Geçmişlerinden ve kökenlerinden kaynaklanan, önü alınamaz küf hastalığıyla lekelenmiş kişiler bu tertemiz, sağlıklı ve parlak dünyaya uymazlardı. Düzeltmeleri ya da yeniden eğitilmeleri olanaksızdı. Onlar-kültürel işlemlere dirençli ve bağışık bir mekanizmadan kaynaklanan – genetik yada ideolojik kalımları yüzünden elimine edilmeliydiler” (Bauman, 1997: 126). Bauman’a göre *Holocaust*’u benzersiz kılan iki temel sebep bulunmaktadır: “*Holocaust* öteki tarihsel soykırım vakaları arasında modern olduğu için benzersizdir. Ve modern toplumun gündelikliği karşısında benzersizliğine direnir, çünkü modernliğin normalde ayrı tutulan bazı sıradan faktörlerini bir araya getirmektedir” (Bauman, 1997: 126).

Burada karşımıza çıkan ilk durumun modernliğin aydınlanmacı düşüncede olduğu gibi hiç de beklenen iyimserliği getirmediğidir. Bunun da ötesinde modernliğin insanlığa büyük bir kazanımı olarak takdim edilen akılcı sistemi de bu kıyım işine koşulduğu görülmektedir. Böylece bu kıyım “gerçek akılcı düşünceden kaynaklanmış ve bürokrasi tarafından biçimine ve amacına sadık kalınarak yaratılmıştı. Modern bürokrasi ve onun emrindeki teknolojiler, iç düzenindeki bilimsel ilkeleri olmaksızın yapılmış birçok kitle kırımı, pogrom, toplu cinayet, gerçekte soykırımdan pek farklı olmayan bir çok olay biliriz. Ancak açıktır ki, *Holocoust*, böyle bürokrasi olmaksızın düşünülemez. *Holocoust*, kökü tümüyle kurutulamamış modernlik öncesi barbarlık kalıntılarının akıl dışı bir taşma olayı değildi. O, modernlik evinin meşru sakiniydi; o bir başka evi, yuvası olarak kabul edemezdi.” Bu tam olarak şu anlama gelmektedir. *Holocaust* olayını modern bürokrasi ve araçsal akılsallık kültürünün bir yan ürünü değildir. Olay bundan daha da vahim bir gerçeğe işaret eder. Bu modern bürokrasinin eninde sonunda *Holocaust* tarzı bir fenomene yol açmak zorunda olduğu gerçeğidir (Bauman, 1997: 37).

Ancak Bauman’ın *Holocaust* üzerinden yürütmekte olduğu modernlik eleştirisi - bir yerde saldırısı - sadece bu tekil olayla sınırlı tutulamaz. *Holocaust* olayından çıkarılacak önemli dersler bulunmaktadır. Ancak, bu olaydan çıkarılacak dersleri anlamayı zora sokan yerlerin başında *Holocaust*’u tarihte sadece bir kez yaşanan bir olay olarak marjinalleştirme yada egzotikleştirme tavrıdır. Bu tavra bürünmek Bauman için tam da *Holocaust*’u anlamsızlığa mahkum etmek olacaktır. Yine bu olayı anlamamızı bulanıklaştıran bir başka yaklaşım da *Holocaust*’un, bir Yahudi

meselesi olarak, Yahudi düşmanlığının sahip olduğu uzun tarihinde bu tarihin zirvesi olarak ve en iyi ihtimalle de, bu düşmanlığın modern biçiminin bir sonucu olan Yahudi karşıtlığının ırkçı bir versiyonu olarak yorumlanmasıdır. Bauman'ın *Holocaust* üzerinden yaptığı çözümlenmelerde bu olayın yanlış anlaşılmasına ilişkin bir başka eleştirisi de bu olayın bir Alman meselesi olarak ortaya konuluyor olmasıdır. Tüm bunlar aslında orta yerde duran suçu marjinalleştirerek modernliği bu olaylardan tenzih etme çabasından başka bir şey değildir. Böylece *Holocaust* Alman modernleşmesi tarafından yeterince evcilleştirilmemiş ya da etkili bir şekilde bastırılmamış modern öncesi (barbar ve irrasyonel) güçlerin bir defalığına patlaması olarak yorumlanacaktır. Böylelikle yürütülen bu strateji aracılığı ile modernlik işlenen cinayetlerden tümüyle azade kılınabilecektir. Çünkü yürütülen bu strateji, modernliğe yöneltilen tüm eleştiri oklarını otomatik bir refleksle, modern öncesi dönemin irrasyonel, barbar durumlardan kaynaklanan, dolayısıyla da ciddiye almaya değmeyen şeyler olarak, modern uygarlığın boğmaya ve yok etmeye yeminli olduğu bütün fenomenlerin temsilcisi olarak tanımlama yerleşik alışkanlığıyla uyum içinde olacaktır (Bauman, 2003: 33).

Oysa ki bu düşünce, Bauman'ın bir çok kitabında özenle reddettiği bir yaklaşım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Modernite ve Holocaust* belki de tümüyle bu işe hasredilmiştir denilebilir : "Holocaust sonrası travmanın doğal ama yanıltıcı ürünü olarak tartışma dışı bırakamayacağımız ya da göz ardı edemeyeceğimiz asıl endişe verici neden bir başka yerde yatmaktadır". Bu da kendi iç mantığı ile soykırımı götüren düşünce tarzlarının ve bu düşüncelerin hayata geçirilmesine olanak sağlayan teknik kaynakların modern uygarlıkla yalnız tamamen uyusabildikleri değil, onun tarafından sağlanıp, hazırlanıp, yaratıldıkları gerçeğidir. Holocaust anlaşılmaz bir şekilde modernitenin toplumsal norm ve kurumlarıyla çatışma içinde değildir. Holocaust'u gerçekleştirebilir yapan bu normlar ve kurumlardır. Modern uygarlık ve onun en önemli başarıları olmasaydı Holocaust olmazdı" (Bauman, 1997: 120).

Holocaust örneği ile Bauman aslında modern devletin doğasından hareket eden bir çözümlenme çabası içine girmiştir. Ona göre ideal bir modernist doğası gereği "bahçeci" bir duruşa sahiptir. Bu anlamda Bauman, gerçek bir modernisti bahçesinde bulunan bitkileri kendi arasında zararlı ve yararlı olarak ikiye ayıran bir bahçivana benzetmektedir. Böylece modern devlette benzer güdü ile barındırdığı insan nüfusunu iki kısma bölecektir. Beslenecek ve özenle çoğaltılacak faydalı bitkiler bir yanda, yok edilip kökünden sökülecekler de öbür yanda tasnif edilmelidir. Bu yüzden modernlik,

daha sonraları içinden Nazizim gibi ırkçı ve totaliter ideolojilerin fıskırabileceği verimli bir saha olan toplum mühendisliği aşamasına geçilmesini ve bunun ardından da soykırımların yaşanacağı bir hoşgörüsüzlüğün oluşmasına da yol açabilmiştir. Ancak daha sonradan kınanacak olan bu çabalar hiç de modernliğin soysuzlaşması olarak kabul edilemez. Aksine, bu çabalar sonucu serpiyen bu ideolojiler modernitenin meşru evlatlarıdır. Nitekim modern çağın başlıca alamet-i farikası olan, insanoğlunun mükemmelliğe doğru ilerlemesini hızlandırma ve destekleme itkisinden kuvvet alan, “bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin, prensipte, planlama, eğitim ve toplumsal reformun gündelik yaşama uygulanmasının önündeki bütün engelleri kaldırdığı şeklindeki optimistik görüşün” ve “toplumsal sorunların nihai çözüme kavuşturulabileceği inancı” modernlikten beslenen inanışları oluşturmaktadır. Bu anlamda ne Naziler ve ne de Komünistler uyguladıkları metotlar açısından modernliğin kapsama alanı dışındaydılar (Bauman, 2003: 45).

Modernlik kurduğu yeni ahlak anlayışı ile daha doğrusu eylemlerini ahlaki eleştiriye tabi tutmamayı ilkeselleştirerek amacına yönelecektir. Bu anlamda modernlik tek başına soykırımın yeterli sebebi olmasa da *gerekli koşuludur*: “İnsanların eylemlerini kitlesel bir ölçekte eşgüdümleme yetisi; kişiye, eyleminin hedef nesnesinden çok uzakta etkin bir biçimde iş görme olanağı sağlayan bir teknoloji; bir yandan uzmanlıkta görkemli ilerlemelere, öte yandan da sorumluluğun sulandırılmasına imkan veren ayrıntılı bir iş bölümü; sıradan insanların anlayamadığı bilgi birikimi ve bilimin bununla birlikte artan otoritesi; sadece toplum mühendisliği projelerinin teknik olabirlikleri ve “yeterince yararlanılmayan” kaynakların (ki bunlar, düzen, saydamlık ve kesinlik özlemlerinin hizmetine sunulacaktı) varlığı bağlamında tartışılıp değerlendirilmesine imkan tanıyan araçsal rasyonalitenin bilim destekli zihinsel iklimi... Bütün bunlar modernliğin ayrılmaz parçalarıdır. Fakat bunlar aynı zamanda da, ahlaki eylemin yerine araçsal eylemin yerleştirilmesini (ya da daha doğrusu kendi ahlaki anlamıyla araçsallığın aşılmasını) şart koşar, dolayısıyla da soykırımı, gerçekleştirilmesi mümkün bir şey kılar; yeter ki ortalıkta buna kararlı güçler olsun.” (Bauman, 2003:70-71).

Ancak Bauman, modernliği içerdiği barbarlık boyutu ile eleştiren ilk bilim adamı da değildir. Yirminci yüzyılın başlarında eserler veren ünlü Amerikalı sosyolog Thorstein Veblen aslında Bauman’ın söz konusu yaptığı eleştiriye o yıllarda başlatmıştı. Uygarlığın lineer bir çizgide ilerlediği ve insanlığın barbar bir dönemden sürekli bir evrimle daha mükemmel bir noktaya geldiği tezine son yıllarda fazlaca itibar edilmemektedir. Gerek postmodernliğin getirdiği düşünce iklimi olsun ve

gerekse yirminci yüzyılın son çeyreğinde tekrar hız kazanarak hortlayan soy kırım olayları uygarlığın da aslında barbarlıktan azade olmadığını düşündürmektedir. Bu konuda son yıllardaki çalışmaları ile öne çıkan Hırvat asıllı Amerikalı sosyolog Stjepan G. Mestrovic'in *Uygar Barbarlık*'ta son derece dikkat çekici saptamalarda bulunarak tüm ilerlemeci tezleri bir yana itmekte ve modernliğin özünde barbarlığı barındırdığı tezini gündeme getirmektedir. Mestrovic bu tezini Thorstein Veblen'in on dokuzuncu yüzyılın sonunda (1899) yazdığı *The Theory of the Leisure Class* adlı çalışmasına dayandırır. 1899 yılında yayımladığı bu eserinde Veblen, çağdaş kültürün Amerika'dan başlayarak giderek tüm dünyayı saracak bir barbarlık dalgası olduğunu söylediğinde sosyoloji kuramları arasında sessiz sedasız kaybolduğu görülmüştür. Veblen modernliğin en önemli başarılarını verdiği yıllarda bu yargıya ulaşmış olması onun ne derece derin bir öngörü sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, *Son çözümlerin (Final Solution)*, Gulag'ların, Hiroşima ve Nagazaki yıkımlarının ve oradan Bosna'ya ve en son olarak da ABD'nin Irak işgali süreçlerinde yaşanan gelişmelerle kendini açığa vuran vahşi savaş örneklerine ve soy kırım denemeleri orta yerde dururken sosyal bilimcilerin artık daha ne kadar insanlığın gidererek barbarlıktan uzaklaştığı aydınlanmacı tezini savunacakları önemli bir soru konusu oluşturmaktadır (Mestrovic, 2004:10).

Bauman ve Modern Bürokrasi

Bauman'ın modernlik eleştirisini üzerinden yürütmüş olduğu Holocaust kıyımını açıklarken en fazla yüklediği ve mahkum ettiği kavram bürokrasidir. Bürokrasi başta Weber gibi önemli kuramcılarının açıkladığı gibi iş yapmanın modern yolu olarak tanımlanmaktadır. Weber'e göre bürokratik örgütlenme teknik açıdan diğer tüm örgütlenmelerden üstün bir yapıdır. Weber'ce tanımlanan bürokratik örgütlenme yapısını diğerlerinden üstün kılan temel unsurlar bu yapının doğruluk, hız, kesinlik, tam bağımlılık, süreklilik, gizlilik, maliyetlerin azalmasıdır. Weber'in tanımladığı bürokratik süreç bir kez kurulduktan sonra yıkılması son derece güç olan bir toplumsal mekanizmaya dönüşecektir. Böylece bürokrasi toplu eylemi, rasyonel düzenlilik kazanmış toplumsal eyleme dönüştürmenin başlıca aracı olarak ortaya çıkar. Böylelikle bürokrasi modern toplumda önemli bir iktidar aracı olarak kullanılmaya başlanır. Son aşamada ise diğer her şey sabit tutulduğunda iyi planlanan ve yönetilen bir "toplumsal eylem", her türlü kitle eyleminden yada bireysel eylemden üstün bir duruma gelmektedir (Weber, 1993: 204-207).

Bürokrasi özellikle farklılaşmış ve parçalara ayrılmış bir toplumda işin rasyonel kurallara göre yerine getirilmesinin en etkin yöntemi olarak tanıtılmaktadır. Buna göre karmaşık bir iş, her biri işin bir kısmını yapan ve yaptıklarının nasıl bir işin parçası olduğunu bilmeleri gerekmeyen insanların beceri ve iş bölümünü gerektirdiği zaman, bütün çabalar genel hedefe varılması için birbirine eklenmeli ve aralarındaki eş güdüm sağlanmalıdır. Bürokratik iş yapma tarzı sıkı bir emirler silsilesine ve bu silsiledeki her halkaya biçilen rolün sıkıca tanımlanmasına bağlıdır. Böylece işin künhüne ancak kuş bakışı bakılabildiğinde varılacak, alta inildikçe sadece işin bir halkası görülebilecektir. Nihai durumdan pratik ve zihni olarak uzakta bulunmaları, bürokratik hiyerarşi içindeki bürokratin çoğunun verdikleri kararların etkileri hakkında tam bir bilgi sahibi olamamaları anlamına gelir. Bürokrasi bu doğası gereği insanların kendi kişisel tercihleri ve duygusal dünyalarının da massedildiği tam anlamıyla gayri şahsi bir ortam yaratmaktadır. Kodlanmış kurallar mantığının geçerli olduğu bürokratik yapıya yordamsal bir rasyonalite egemendir. Bu yapı içinde önemli olan yordamın izlenmesidir. Emredilenden başkasını yapmak yada kişisel duygu ve tercihlere göre eylemde bulunmak bürokratik rasyonaliteyle asla bağdaşmayan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Eğer illa da bir duygu gerekiyorsa oda şundan ibarettir: Kişinin kendi ödevini yapmaya hazır olma ve bu ödevi yerine getirirken iş arkadaşlarına bağlı olma duygusudur. Böylece bireysel vicdanlar da örgütün hedefleri doğrultusunda devre dışı bırakılmış olacaktır. Yapılan iş duygusal yoğunluğu gerektirecek bir faaliyet üzerinde olmadığı ve insanların mukadderatını belirleme iddiasında olmasa da örgütün çıkarlarının hilafına bireysel inisiyatifin harekete geçirilemeyeceğini hepimiz biliriz. “Biz emir kuluyuz biz de bunun böyle olmasını istemeyiz ama ne yapalım ki aldığımız emir budur, bu nedenle burada bulunmamayı tercih edemeyiz” tarzı sterotip ifadelere her modern insan gibi bizlerde sıklıkla tanık oluruz.

Bauman bu bürokrasi çözümlemesinde adım adım *final solution*'a, gaz odalarına, Auschwitz ve *Holocasut*'a doğru ilerlemeye devam eder. Bauman'ın akıl yürütmesi son derece basittir. Modern bürokrasi bu gayri şahsi yapısı ve kişisel sorumluluk etiğini ve kişisel vicdanı devre dışı bırakan mekanizması ile sadece basit bir fabrikayı yönetmekle kalmaz en acımasız ve en insanlık dışı katliamları bile bir iş ve çalışma etiği düzeninde gerçekleştirebilir. Sistem o kadar rasyonel bir düzlemde işlemektedir ki bu süreç içinde yer alan bireyler ortaya çıkacak olan iğrenç sonuçlardan kendilerini asla sorumlu tutmazlar.

Bauman'ın çözümlemesine göre modern örgütlenme ve bürokrasi, insanların hareketlerini bunların kişisel inanç ve duygularından muaf kılmak için tasarlanan bir aygittir. Bu yapıda geçerli olan disiplin etiği, üyelerin davranışlarını etkileyebilecek ahlaki sorunları dizginleyebilecek ve tüm öteki sorumlulukları rafa kaldırabilecek tek faktördür. Başka bir ifade ile söylenirse modern bürokrasi ahlaki kısıtlamalardan bağımsız olarak iş yapma biçimidir. "İşte bundan dolayı modern örgütler, ilke olarak, üyelerinin kendi başlarına hareket ettikleri zaman kesinlikle ürpertiyle kaçacakları türden gaddar eylemleri işleyebilirler. Ancak bu olmasa bile bunların şu zararlı etkilerinden kaçmak neredeyse imkansızdır : Bürokratik eyleme katılan insanlar sorumlu ahlaki özneler olmaktan çıkıyor, ahlaki özerkliklerinden sıyrılıyor ve kendi ahlaki yargılarını işletmemeleri (ya da bunlara güvenmemeleri) yönünde eğitiliyorlar" (Bauman,2001: 336).

Holocaust kıyımında Bauman modernliğin kusurunu daha çok bürokratik mekanizmalara yüklemektedir. Bürokrasi doğası gereği yerine getirdiği eylemde hedeflerine yönelirken hedef kitleye etkili olacak insani özneyi insandıştırmaktadır. Bürokrasi bu insandıştırma ameliyesine çeşitli araçlarla ulaşmaktadır. "İnsandıştırma, bürokratik operasyonun yöneldiği hedeflerin, uzaklaştırma sayesinde, bir nicel ölçüler dizisine indirgenebildiği ve indirgendği noktada başlar" (Bauman, 1997:138). İnsani duygu ve düşüncelerden arındırma süreci aslında modern bürokrasinin temelinde bulunan rasyonalizasyon eğilimiyle çok yakından ilgilidir : "Her bürokrasi bazı insana özgü hedefleri bir ölçüde etkilediğinden, insandıştırmanın olumsuz etkileri onu çağrıştırdığı soykırımsal etkileriyle özdeşleştirme alışkanlığından çok daha yaygındır. Askerlere, *vurulduğunda düşen hedeflere* ateş etmeleri söylenir. Büyük şirketlerin çalışanları rekabeti yok etmeye teşvik edilirler. Sosyal yardım kuruluşlarının görevlilerini kimi zaman isteğe bağlı kararlara, kimi zaman da kişisel güvene göre iş görürler. Onların hedefleri, ek yardım alıcılarıdır. Tüm bu teknik terimlerin ardında insanı algılamak zordur. Asıl mesele, bürokratik hedef kitlesi söz konusu olduğu sürece algılanmamalarının ve anımsanmamalarının daha iyi olacağıdır" (Bauman, 1997:139).

Bauman modern bürokrasinin kitlesel bir kıyım için ne derece elverişli bir araç olabileceğine ilişkin görüşlerinin son derece çarpıcı bir biçimde ortaya koyarken özellikle bir örneğe sıklıkla temas etmektedir. Bu da ABD'li psikolog Stanley Milgram'ın yaptığı çalışmadır. Bu çalışma özetle, insani ögenin karşısında zarar verdiği bir başka insani unsur ile arasındaki ilişki ne derece dolaylı hale getirilirse

insani duyarsızlık da o derece etkin bir şekilde ortaya çıkacaktır öncülüne dayanmaktadır. Milgram'ın ortaya koyduğu hipotez “zalimliğin bunu yapan kişilerin karakterleriyle bağlantısının zayıf olduğu, ama otoriteyle itaat arasındaki ilişkiye bağlantılı olduğu” şeklindedir. Milgram, insanların kendilerini zalim olmaya teşvik eden bir ilişki içinde bulduklarında kişisel özelliklerin onları durdurmaya yetmeyeceği şeklinde bir sonuca vararak bu hipotezini doğrulamıştır. Milgram, sürdürdüğü deneyler sonucunda hakim görüşün aksine şu sonuca ulaşır : İnsandışılık, zulmetme bireysel bir patoloji değil, bir toplumsal ilişkiler sorunudur. Toplumsal ilişkiler akılcılaştırılıp teknik yönden mükemmelleştirilirse insandışılığın toplumsal üretiminin verimliliği ve kapasitesi de mükemmel bir hale gelir (Bauman, 1997: 199).

Bauman, tüm bu *Holocaust* çözümlerinde itham ettiği modernlikle kitle kıyımı arasında bir özdeşimden bahsetmek niyetinde olmadığını da vurgulamaktadır. Buna göre modernlik demek elbette *Holocaust* demek değildir. Ama, *Holocaust*'u üreten şartlar tümüyle tasarlanmış, tümüyle denetim altında bir dünyaya yönelen modern dürtülerin ürünü olduğu ve denetimden çıkarak da ulaştığı vahşet boyutu da modernliğin gölgesinde oluşturulmuştur.

Modern örgütlenme tarzı yürüttüğü katliamlarda bile kişisel sorumluluk duygusunu yok eden bir mekanizma geliştirmiştir. Bu mekanizma eşliğinde insanlara kendilerinde en ufak bir insanlıksızlık hissetmeden insanlık dışı eylemleri işleme fırsatı verilmiştir. Yani modernlik insanları daha zalim yapmaktan çok basit bir şekilde sadece zalim olmayan, normal yaşamında belki bir böceği bile ezemeyecek olan insanlardan zalimce işler yapabilmenin yolunu açmıştır. Modernliğin bayrağı altında kötülük artık kötü insan gerektiren bir iş olmaktan çıkmıştır (Bauman, 2001: 258). Belki modernliğin böylesi şeyler yapması çoğu zaman engellenir : “Onun hırsları, insanlık dünyasının çoğulculuğuyla çatışır; bu hırslar, özerk ve dolayısıyla karşı koyabilen ve sınırlayıcı tüm güçlere boş verilmesi, omuz silkip geçebilmesi ya da üstünden aşabilmesi için yeterince mutlak bir mutlak gücün ve yeterince tekeldir bir tekeldir etkinin eksikliğini gidermede çoğu kez yetersiz kalır” (Bauman, 1997:127)

Bauman'ın modernlik eleştirisi aslında Batı'da Aydınlanma'dan beri sürüp giden radikal evrimci ve iyimser düşünme tarzının yolun bir ucunda vardığı büyük sapmaya duyulan bir hayal kırıklığı olarak da okunmalıdır.

Zygmunt Bauman ve Postmodern Teori

Bauman'ın oldukça üretken geçen meslek yaşamında yazmış olduğu makale ve kitaplarına egemen olan temel meselenin modernlik ve postmodernlik arasında sıkışan bir bilinç olduğu görülecektir. O hem kendi kişisel geçmişinden gelen bir sürecin sonucu olarak böyle yazdığı gibi yaşadığı çağın tanığı bir sosyolog olarak da böyle davranmaktadır kuşkusuz. Ancak onun ele aldığı konulardaki düalistik yaklaşımı daha çok postmodernlik lehine yorumladığı kanaati bilim camiasında daha fazla kabul görmektedir. Bu yazının kimi yerlerinde temas etmiş olduğumuz Dennis Smith, Bauman'ı postmodernliğin peygamberliğine layık görmeye herhangi bir sakınca görmemektedir.¹ Bauman'ın yazdığı eserlerinin sırf adlarına bakılarak bile bu yargıya katılmak mümkündür. Nitekim kapağında postmodern tabiri geçen epeyce bir kitabı kaleme aldığına göre bu konuda gerçekten önemli teorisyenler arasında anılmayı hakketmektedir kuşkusuz.

Postmodernlik düşüncesi işaret ettiği bir çok şeyin yanında öncelikle dünyanın ortadan kaldırılması imkansız bir çoğulluğuna göndermede bulunmaktadır. Bauman'a göre postmodernlik düşüncesi daha çok dünyanın ortadan kaldırılması imkansız çoğulluğunun kabulünü gerekli kılmaktadır. Ancak bu çoğulluk anlayışı henüz ulaşılamamış mükemmelliğe giden yolda bir ara durak, geçici bir nokta olmayıp kurucu bir niteliğe sahip bir çoğulculuktur. Bu anlamda postmodernlik tektiplik ve evrenselcilik gibi modernliğin merkezi değerlerinin işaretlerini tersine çeviren, bir bakıma, kendi orijinal projesinin uygulanamazlığını kabul eden modernliktir. Postmodernlik, kendi imkansızlığıyla uzlaşan – iyi yada kötü, bununla birlikte yaşamaya kararlı olan- modernliktir Bauman'a göre (Bauman, 2003:131). Postmodernlik, tektiplilik ve evrenselcilik gibi modernliğin merkezi değerlerinin işaretlerini tersine çevirirken yaşam biçimlerinin farklılığını sadece kabul etmekle kalmamaktadır. Bunun da ötesinde postmodernlik yaşam biçimlerinin farklılığını evrenselliği hedefleyen bir yaşam biçiminde eritmeye de, evrensel tahakkümü hedefleyen bir biçim tarafından değersizleştirilecek bir şeye indirgenmesine de karşı bir duruş almaktadır. Farklılık artık sadece kerhen kabul edilen bir şey olmaktan öte, aynı zamanda da yüksek bir pozitif değer rütbesine de çıkarılmaktadır (Bauman, 2003:131). Postmodern kuramın ortaya koymuş olduğu çoğulcu toplum tasarımı, bir zamanlar modernliğin yıkmaya çalıştığı şeyler olan *cemaat*, *gelenek*, *kendi türüne ve köklerine bağlılık*, *milliyet* gibi bir kısım anti-modern unsurları kınanır şeyler

¹ Dennis Smith, *Zygmunt Bauman, Prophet of Postmodernity*, Polity Pres, Cambridge, UK. 1999

olmaktan çıkararak tam tersine dönüştüren bir süreci başlatmıştır. Bu süreç uzun zaman baskı altına alınan toplumsal grup ve kimliklerin ve entnisitelerin de kendilerini ifade etmede gereken fırsatları buldukları süreçlere de can vermiştir. Böylelikle artık yeni bir kabilecilik çağına girdiğimiz bile söylenebilecektir: “Bugün cemaat övgüsüne, aidiyetin alkışlanmasına ve heyecanla gelenek aramaya enerji, güç ve canlılık katan şey, mucizevi bir biçimde yeniden doğan kabileciliktir. En azından bu anlamda modernliğin uzun ve dolambaçlı yolu bizi bir zamanlar atalarımızın yola çıktığı başlangıç noktasına getirdi. Ya da belki de öyle görünüyor” (Bauman, 2000: 111/114).

Bauman’ın düşüncesinde postmodernlik ideal anlamada çoğul ve çoğulcu dünya tasarımı sunar bizlere ve bu dünyada ilke olarak bütün yaşam biçimlerine kendi özerk alanları içinde yaşama hakkı tanınmıştır. Başka bir ifade ile söylenirse postmodern dönemde hiçbir yaşam biçimi, herhangi bir yaşam biçimini izinsiz bırakacak kadar bariz değildir : “Farklılık bir baskı olmaktan çıkıp, eylem ve çözüm gerektiren bir sorun olarak yorumlandığı zaman, farklı yaşam biçimlerinin barış içinde birlikte yaşamaları, düşman güçlerin geçici bir dengesi olmaktan başka bir anlamda *mümkün* hale geliyor. Bir yandan birlikte yaşama ilkesi, evrenselleştirme ilkesinin yerini alabilirken öte yandan hoşgörü önermesi ihtida ve tabiiyet önermelerinin yerine geçebilir. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernliğin sloganıydı. *Özgürlük, farklılık ve hoşgörü* ise postmodernliğin ateşkes formülüdür” (Bauman, 2003, 131).

Bauman’a göre postmodern söylem, adına ne verilirse verilsin esasında Batı uygarlığının kendi kendini tanımlaması olarak modernitenin inandırıcılığı ile ilgilidir. Postmodernist söylem, modernite fikrinde içerilen, Batı toplumunun kendi kendisine atfettiği niteliklerin bugün geçerli olmadığı gibi geçmişte de geçerli olmadığını ima etmektedir (Bauman,1996: 143). Postmodernizm, insanların oluşturduğu dünyaya ya da insan deneyimine özgü nihai hakikat arayışlarının, sanatın siyasal ya da misyonerce iddialarının, egemen üslubun, yerleşik sanatsal ölçütlerin, sanatsal kendine güvenin estetik zeminine ve sanatın nesnel sınırlarına yönelik ilginin sonunu ilan eden bir epistemolojidir (Bauman, 1996: 143). Sanatsal alanda başlayan postmodernlik aşama aşama yayılarak tüm entelektüel sahalarda kendisini gösterecek ve etkisi altına almadığı tek bir saha da bırakmayacaktır. Bu anlamda sanattaki “nesnel zemin” erozyonu ile toplum bilimlerindeki Wittgenstein ve Gadamer sonrası dönemde yorumsamanın önem kazanması bunu doğrulamaktadır.

Modernlik ve postmodernlik arasında temel bir ayırım yapılmak istendiğinde ilk bakışta bir husus öne çıkmaktadır. Ya da postmodernist perspektiften bakıldığında, modernite bölgesi kesinlikler çağı olarak görülmektedir. Modernik düşünürlerinin Batı rasyonalitesi, ahlakı, mantığı, estetiği, kültürel ilkeleri, uygar yaşam kuralları, vb.'nin nesnel üstünlüğünün temellerini herkesi tam olarak tatmin edecek biçimde dile getirmiş olup olmadıkları kuşkulu olsa da onların temelde amaçlarının bu hedefe ulaşmak olduğu tartışma götürmemektedir. Bauman'ın yaygın kullanıma soktuğu deyimle söylenirse postmodernlikle birlikte *yasa koyucu* epistemoloji yerini *yorumcu* yaklaşıma bırakacaktır.

Nitekim postmodern dönemin ayırt edici temel özelliği tam da bu noktada belirmektedir. Bu perspektife göre bu arayış bir yana bırakılmalı, bunu yerine kalıcı ve onulmaz belirsizlik koşulları altında bir yaşam; iddialarının, tarihsel olarak şekillenmiş göreneklerinden daha sağlam ve bağlayıcı bir zemine dayandığını kanıtlayamayan, kendisiyle birlikte, yarış halindeki sınırsız sayıda yaşam biçiminin var olduğu bir yaşama uyum sağlamaya çalışır (Bauman, 1996: 145). Postmodern kuram ile modernliğin tüm dünyaya dayatmış olduğu kesin ve tartışmasız doğrular çağının sonuna gelmiştir. Artık hiçbir şey siyah ve beyazın birbirinden ayrıldığı gibi kolayca tasnife tabi tutulamayacaktır. Oysaki modern dönemin kendi potasında oluşturup tüm insanlığa teşmil ettiği değerler hiyerarşisi öylesine sağlam, öylesine ezici güçlerle destekleniyordu ki, birkaç yüzyıldır bu değerlere toz bile kondurulmuyordu. Körler ve cahiller dışında herkes biliyordu ki, Batı Doğu'dan, beyaz siyahtan, uygar uygarlaşmamıştan, kültürlü eğitimsizden, akli dengesi yerinde olan akli dengesini yitirmiş olandan, zenginlik yoksulluktan, yüksek verimlilik düşük verimlilikten, yüksek kültür alçak kültürden üstündü. Ancak postmodern dönem bu ikili karşıtlık durumlarının "belirginlik" hallerinin tamamına karşı çıkan bir noktada kendini konumlandıracaktır (Bauman, 1996: 145).

Bauman'a göre postmodernlik, modernlik aracılığı ile dünyanın büyüünün bozulması için girişilen ve sonunda da sonuçsuz kalan uzun ve gayretli mücadelenin ardından dünyanın yeniden *büyüülü* hale getirilmesi durumudur. Öyle ki postmodernliğin yeniden kazandırdığı büyü, insanın ahlaki kapasitesinin, modern sürgününden yeniden insan dünyasına kabul edilmesi için, modern güvensizliğin bıraktığı lekenin, iftiranın silinmesi için apaçık, olduğu gibi gizlenmemiş ve bozulmamış bir şekilde ortaya koyulması şansını içermektedir (Bauman, 1998: 46).

Modern dönemde temel akımlar, yabancıliğin anormal ve esef edilecek bir şey olduğunda ve geleceğin (homojen olduğu için) üstün düzeyinde yabancılara yer

olmadığında bir konsensüs bulunurken, postmodern zamanlar da neredeyse evrensel kabul gören şu anlayışla temayüz edecektir : Farklılık sadece kaçınılmaz bir şey değil, aynı zamanda da iyi, değerli ve korunma ve bakılmaya muhtaç bir şeydir. Postmodern entelektüel Alain de Benoist şöyle der: “Ümit işaretleri gördüğümüz tek şey, toplumsal tekilliklerin tasdiki, mirasların ruhsal olarak yeniden tesisi ve kökler ve özel kültürlerin açıkça hesaba katılmasıdır.” Kendilerini sağcı ve hatta faşist sayan inanç grupları bile öncülerinin tersine, artık insanlar arasındaki farklılıkların kültürel müdahaleden muaf olduğunu ve bir kişiyi başka biri yapmanın insan gücünün haddi olamadığını kabullenmiş görünmekte. Buna göre farklılıkların tamamı kültürel olarak üretilen insani ürünlerdir. Böyle olunca da, farklı kültürler kendi üyelerini farklı şekil ve renkte yaratırlar –ve bu iyi bir şey. Kültürlerin, bunlara göre, ayırdığı şeyleri bir araya getirmeyeceksin. Ancak bırakalım kültürler –her kültür- kendi ayrı ve daha iyi, eşsiz yollarında yürüyebilsinler. Bu durumda dünya çok daha zengin olacaktır. (Bauman,2000:48)

Bauman modern toplumda yabancıнын ne derece dışarıklı olduğuna ilişkin bir çok kitabında çözümlenelerde bulunur. Ancak, yabancılık durumunun postmodern dönem içinde de önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Ancak belli bir içerik ve nitelik değişimi başlamıştır. Artık sorun yabancıнын kökünün nasıl kazanacağı değil, başkalıkla birlikte nasıl yaşanacağıdır. Bu anlamda modern dönemde yabancılık ve öteki anormal ve esef edilecek bir konum olarak algılanırken postmodern zamanlarda yabancı ve öteki algısı derin bir değişime uğramıştır. Bir zamanlar modernliğin yıkmaya çalıştığı şeyler, postmodern dünyada öğ almaya başlamıştır. Cemaat, kendine ait olanları sevmek, kendi türüne bağlılık, kökler, kan, toprak, milliyet bütün bunlar artık kınan şeyler olmaktan çıkmıştır.

Bu dönemle birlikte farklılık ve ötekilik sadece kaçınılmaz bir şey değil aynı zamanda iyi, değerli ve korunma ve bakılmaya muhtaç bir şeydir. Öyle ki bu algı sadece liberal ve demokratların tavrı olmakla da sınırlı kalmamıştır. Ötekilerin ve bizim farklılıklarımızın tamamı belli kültürel ortamlarda üretilen insan ürünleridir bu nedenledir ki farklı kültürler kendi üyelerini farklı şekil ve renkte yaratırlar ve bu kesinlikle iyi bir şeydir. Bu nedenle daha zengin bir dünyada yaşamak istiyorsak bırakalım kültürler, kendi ayrı ve daha iyi, eşsiz yollarında yürüyüp gitsinler (Bauman, 2000: 48).

Ancak bu da son derece sorunlu bir alana çekmektedir bizi. Postmodern dönemle birlikte farklılıkların ve ötekinin modern döneme göre daha insanca bir konuma yerleşme imkanı vardır. Bu anlamda postmodernlik bize bir özgürleşme,

yabancıyı dışlamak için yürütülen sınır mücadelelerine bir son vererek insanlar arasında dikilen mini Berlin duvarlarını yıkarak bir şans vaat edebilecektir. Ancak bu şans yeniden doğan etnisite olgusunun kutlanmasında ve gerçek yada icat edilen kabile geleneğinde aranmamalıdır. Aksine bu şans modernliğin *yerinden edici* işine bir son vermekte yatmaktadır. Fakat bunun nasıl sağlanacağı önemli bir soru konusudur : “ Bu vatandaşın/ insanın tek evrenselliği olarak kişinin kendi kimliğini seçme hakkına ve bireyin nihai ve ayrılmaz bir parçası olan seçme sorumluluğuna vurgu yapılarak ve bireyi bu seçme özgürlüğü ve sorumluluğundan mahrum bırakmayı hedefleyen, karmaşık devlet veya-kabile- idaresindeki mekanizmaların ifşa edilmesiyle yapılacaktır. İnsanların bir arada olma şansı, kimin yabancı olduğuna kimin –devletin mi yoksa kabilenin mi- karar vereceği sorununa değil, yabancıların haklarına bağlıdır. Belki içinde yaşadığımız çağ postmodern çağdır, belki değildir. Kesin olan şey, kabileler ve kabilecilik çağında yaşadığımızdır. Bugün cemaat övgüsüne, aidiyetin alkışlanmasına ve heyecanla gelenek aramaya enerji, güç ve canlılık katan şey, mucizevi bir biçimde yeniden doğan kabileciliktir” (Bauman, 2000:50).

Bauman yazdığı kitaplarda her ne kadar postmodernliğe bir kurtuluş gözü ile bakıyor olsa da kendini bütünü ile bu epistemolojiye terk ederek postmodern olarak ilan etmez. (Bauman, 2002: 105). Bauman’ı postmodern çizgiye yaklaştıran aslında onun ötekini yaşatmada bu yaklaşımdan bulduğu destektir. Bauman’a göre postmodernlik “müphemliğin üstesinden gelmeyi hedeflediği tipik modern güdüden özgürleşme” anlamına gelmektedir. Bauman moderniteyi “insan dünyasındaki karmaşa”nın giderilebilecek illüzyonunu büyütmeyle suçlar. Buna ek olarak tekdüze rasyonel bir düzen kuran modernite dünyanın büyümesini bozan ve kişisizleştiren bir proje yürütmüştür. Postmoderniteyi de illüzyonu olmayan modernite olarak tanımlar. “Modernliğin kesinlikle aşkı sonar ermemiş, sadece biçim değiştirmiştir. Müphemliğe karşı verilen üç yüz yıllık o büyük savaş artık nizami ordular tarafından değil, özgür tüketicilerin postmodern disneylandların parlak ışıklarla aydınlatılmış bulvarlarının arasına serpiştirilmiş karanlık çıkmaz sokaklarda bir araya gelen ve sonra dağılan birlikleri tarafından yürütülmektedir” (Bauman, 2005: 91).

Yeniden Modernlik

Postmodern teoriye önemli bir katkı olarak okunan Frederic Jameson² postmoderniteyi tanımlarken bile modernlik paradigmasından kopmamıştı. Bu çerçevede yazdığı Postmodernizm kitabının alt başlığı “geç kapitalizmin kültürel mantığıdır”. Yine benzer motivasyonlar Anthony Giddens ve Ulrich Beck gibi sosyologlar da modern paradigma ile izahı kabil olmayan durumları açıklamak için “düşünümsel modernlik”, “radikal modernlik”, türünden kavramsallaştırmalara başvururlarken Habermas’ın izinden giderler. Habermascı modernliğin tamamlanmamışlığı savunusu modernliği her türlü aşılma ihtimallerinden “muhafaza eden”, her ihtimale karşı kendini yeniden tanımlayabilme imkanı veren, hasılı tüm kuşatmalara ve eleştirilere karşı kendini koruyabilen bir savunma imkanı sağlar (Aktay, 1998: 554-555).

Bu anlamda Bauman da yaptığı tüm postmodern vurguya rağmen modernliğin aşılp geçilmiş, tarihsel misyonunu tamamlamış bir vetire olduğu kanaatinde değildir (Bauman, 2002: 105). Tarihte hiçbir şeyin tamamen bitmediği, hiçbir projenin tamamlanmadığı gerçeği ortadayken bunu savunmakta öyle çok kolay değildir. Böyle iken çağlar arasında kesin sınırlar çizme, ayırlamayı ayırma ve akışkanı düzenleme doğrultusundaki bitmeyen insan gayreti sınırlar çizmektedir. Modernlik bu anlamda Habermas’ın izinden gidersek “tamamlanmamış bir proje” olarak hala aramızda yaşamaya devam etmektedir. Bauman, yine metaforik bir dil kullanarak konuya açıklık getirmeye çalışacaktır. Bu anlamda modernliği bir gemiye benzeten Bauman, geminin geçtiğini ve ardında bir çok bakiye bıraktığını söyler. Kimisi bu geçişin yarattığı türbülansın etkisi ile sulara gömülmüş ve yüzerek teknelerine yol almak için çaba sarf etmektedir. Ancak sular durulduğunda bütün bunlara sebep olan gemiye yani modernliğe daha yakından bakabilir, bütün gövdesini görebilir, tarayabilir ve yöneldiği istikameti saptayabiliriz. Netice olarak henüz modern çağdan tamamen uzaklaşmayan ve yarattığı türbülansın sonuçlarını hissederek modernliğin bütününe derin bir kavrayış ve sağduyu ile bakabilir, performans analizini yapabilir ve inşasında var olan artı ve eksilerine ilişkin bir yargıda bulunabiliriz. *İşte bu tam da postmodernlik düşüncesinin anlamıdır* : “Postmodernlik illa da modernliğin reddi, itibarsızlaştırılması ya da sona erdirilmesi değildir. Postmodernlik, kendi kendisine, duruma ve geçmişte yaptıklarına daha derinlemesine, dikkatle ve sağduyu ile bakan, gördüklerini tamamen sevmeyen ve değişme gereksinimi hissedenden modernlikten

² Jameson’un son çıkan kitaplarından birinin adı da göstermektedir ki modernik tekrar geri dönmektedir. F. Jameson, *Biricik Modernite*, Epos Yayınları, Ankara, 2004.

başka bir şey (ne eksik ne fazla bir şey) değildir. Postmodernlik, rüştüne ermiş modernliktir: Kendisine içerden değil de dışardan bakan, kazanç ve kayıplarının tam bir hesabını yapan, kendisinin psikanalistliğini yapan, daha önce asla dile getiremediği niyetlerini keşfeden, bunların birbirini iptal eden, çelişkili niyetler olduğunu gören bir modernlik. Postmodernlik kendi imkansızlığını kabul eden modernliktir; kendini gözetleyici bir modernlik; bir zamanlar bilinçsizce yaptığı şeyleri bilinçli biçimde terk eden modernlik” (Bauman, 2003: 348).

Bu satırlar Bauman’ın bir çok eserinde okurlarına her ne kadar postmodern bir perspektif sunuyor olsa da modernitenin bittiği konusunda da mutmain olmadığını göstermektedir. Modernite başarısızlığa uğramış ya da tamamlanmamış rasyonelleştirme projeleri ile görevini yerine getirmiş midir? Bauman’a göre bu olası değildir. Modernlik proje olarak başarısızlığa uğramıştır ancak bu projenin kendi eksikliğinin zorunlu bir sonucu değildir. Nitekim modernite projesinin ihtiyaca cevap olarak ürettiği gereksinimler bugün de önemini korumakta ve modernite projesinin belli bir yönelim ve amacı olan toplumsal gelişmenin gündemine koyduğu görevler hala geçerliliklerini sürdürmektedir. Yine bu görevlerin gerçekleştirilmesi için modernite aracılığıyla önerilen stratejiler tamamıyla sınanmadığı için bir kenara atılamaz. Hasılı, modernite potansiyeli hala kullanılmamış olan ve dahası insanlara sunmuş olduğu *vaadi* kurtarılması gereken bir proje konumundadır (Bauman, 1996: 227). Bu sebeple modernliğin yerine getirmesi gereken görev orta yerde durduğu sürece modernitenin de henüz bitmiş olduğu söylenemez: “Hakikatin, ahlaksal hakların ve güzellikle ilgili estetik ölçütlerin keşfi, aciliyetinden, öneminden ve gerçekliğinden hiçbir şey yitirmemiş olarak hala önümüzde durmaktadır. Postmodern durumun habercilerince yazılan ölüm ilanları, en hafif deyişle, biraz zamansızdır. Modernite projesi perspektifinden bakıldığında postmodern durum, modern entelektüellerin görevleri hala yerine getirilmeyi beklediği ve dolayısıyla gereksiz olmadığı sürece, niteliksel olarak yeni hiçbir şey getirmemektedir. Modernite çağı (yani, kişisel özerklik ve toplumsal rasyonalite şeklindeki ikili değer varlığıyla belirginlik kazanan çağ) sona eremez; ancak tamamlanabilir. Henüz tamamlanmış değildir” (Bauman, 1996: 229).

Modernlik ve Müphemlik’te buna açıkça işaret etmektedir. Postmodern dünyada farklılıkların aşırı bir şekilde vurgulanmasından yola çıkan bir çözümlemede Bauman, postmodern farklılık ve olumsuzluk coşkusunun modern tek tiplik ve kesinlik hülyasının tahtına oturamayacağına işaret etmektedir. Çünkü bunu başaracak bir yetiye sahip değildir. Nitekim postmodern zihniyet doğası gereği hiçbir şeyin

yerine geçemez. Parodoksal bir biçimde aslında postmodernliğe güç veren şeyler bir yandan da onun zaafını oluşturmaktadır. Postmodernlik kendi kimliğini inkar etmeden modernliği de dışlayamaz. Bu ise yani modernliğin dışlanması ise yine paradoksal olarak eldeki her şeyin modernliğe terk edilmesi anlamına gelmektedir : “Modern zihniyet, doğuşuyla mahkemelik olan ve ömrü - davacı ya da davalı olarak- mahkemelerde geçen bir zihniyettir. Postmodernlik, otoritesini tanıdığı hiçbir mahkeme olmadığı için, mahkemeye başvuramaz bile. Bunun yerine, Hıristiyanlığın emrine uyarak, kendisine tokat atana öbür yanağını da uzatmaya zorlanabilir. Postmodernlik kan düşmanıya, aynı evde uzun ve çetin bir ömür sürmeye mahkumdur” (Bauman, 2003: 327).

Bauman, kitaplarında ele aldığı temel sorunsalların Adorno ve Horkheimer tarafından zamanında *Aydınlanmaya* yöneltilen eleştiriler çerçevesinde gündeme getirilen önerilerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Öyle ki son kitaplarından olan *Modernlik ve Müphemlik* adlı kitabı *Aydınlanmanın Diyalektiği* iskeletinin tarihsel ve sosyolojik anlamda ete kemiğe büründürme çabası olduğunu ifade etmektedir. Ancak Bauman kitaplarında modernliğe başlatılan bir isyan girişimi olan postmodernitenin öne çıkardığı hoşgörü, birlikte var oluş, insani seçim ve farklılıklardan memnuniyet duyama gibi Aydınlanma geleneğince başarısız olmuş ideallerin yerine getirilebileceği bir dünya arayışı ile son noktayı koymaktadır (Mestroviç, 2004: 85). Netice itibarıyla Bauman modernliğin vereceklerinden hala ümitli bir bekleyiş içindedir: “Modernliğin sonu mu? hayır, bu illa da modernliğin bittiğini göstermiyor. Sonuçta, başka bir anlamda, modernlik hala bizimle ve canlı. Tanımlayıcı özelliklerinin en tanımlayıcı olanı biçiminde: yani ümitle...” (Bauman, 2000: 112).

SONUÇ

Bauman modernlik ve postmodernlik arasında bir tercihte bulunursa kendini nerede konumlandıracaktır. Bunu kesin olarak ifade etmemekle birlikte sorduğu sorulara verdiği cevaplarda buna ilişkin ipuçları bulmak mümkündür. Kesinlik fikrinin zeval bulmasının ahlak açısından bir kazanç olduğuna işaret eden Bauman, Postmodern durumun modernliğin ahlaki kazanımları üzerinde bir ilerleme olup olmadığını sormaktadır. Postmodernlik insan gerçekliğine ilişkin evrensel ve kesin temel özlemini dile getiren modern umutları yıkmış ve modernliğin sahip olduğu ahlaki ilerleme şanslarını da yok mu etmiştir? Bu anlamda postmodernlik geriye doğru mu yoksa ileriye doğru bir adım olarak mı görülmelidir? Bu sorulara doyurucu

bir cevap vermez Bauman. Sadece şunları söyler. Postmodernlik dünün yanlışlarını düzeltirken, yarının tedavi çabalarının hedefi olacak olan yeni yanlışları başlatmak durumundadır (Bauman, 1998: 270).

Bu ifadelerden Bauman'ın modernlik karşısında kazanılan postmodern mevzilerin belli bir maliyetinin olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. "Modernliğin yerleşik hastalıklarının postmodern ifşası yararlı olabilir. Ama postmodernliğin en çarpıcı özelliği, gücünün de güçsüzlüğünün de kaynağı, kesinliklerden kuşku duyması ve hiçbir garanti vaat etmemesidir; tarih, olacağına varmadan önce, tarihi, kehanetlerde ya da ayrıcalıklı yasalarda dondurmaya reddetmiştir" (Bauman, 1998: 264).

Modernlik insanlık tarihinin gündeme gelirken insanlara din, dil, renk ve cinsiyete göre farklı ve ayrımcı davranan bir siyasal ve toplumsal düzenin ızdırap verici tarihine göndermede bulunuyor, modernlikle birlikte bu ayrımcı dönemin kapanacağına, evrensel bir eşitlik durumuna geçileceğine işaret ediliyordu. Modernlik, insanları farklı din ve dillere, etnisitelere ayrılmış olmalarından ötürü kınanmayacaklarını ve tam ve evrensel insan doğası ekseninde haklar edineceklerini vaat ediliyordu. Bu bakımdan modernliğin getirdiği evrensel eşitlik, kardeşlik ve özgürlük söylemleri ilkesel olarak hiç kimsenin reddedemeyeceği değerlerdir. Bu anlamda ne Bauman ve ne de diğer modernite eleştirmenleri bu hakların insanlara verilmesinden rahatsız değillerdir. Sorun olayın hiç de öyle vaat edildiği gibi olmadığına odaklanmaktadır. Modern çağda bireyler yalnızca aklın hakim olduğu, rasyonel yollarla örgütlenmiş şeffaf bir toplumda belirsizlik ıstırabından kurtulacakları vaadine bel bağlayarak evrensel bir eşitlik peşinde koşmuşlardı. Ancak artık böyle bir ihtimalin hiç olmadığını ve olamayacağını artık biliyoruz : "Bireylerin ahlaki sorumluluklarını yasa koyuculara kaydırarak bireyleri evrensel olarak ahlaklı kılma girişimi başarılı olmadı; bu süreçte herkesi özgür kılma vaadi de. Hiçbir müphemlik taşımayan iyi (yani evrensel olarak üzerinde anlaşılabilir itiraz edilmeyen) çözümler olmaksızın ebediyen ahlaki ikilemlerle karşılaşacağımızı ve çözümlerin nerede bulunabileceğinden, hatta bunları bulmanın iyi olup olamayacağından asla emin olamayacağız artık" (Bauman, 1998: 45). Bunun nedeni de modernlikle birlikte gelişen araçsal akıl ile ahlakın ters yönleri gösteren bir sürece işaret etmeleridir. Bundan en çok zarar görececek olan da insanın kendisidir.

Modernliğin kurmuş olduğu rasyonel düzen daha kuruluşundan itibaren insanları farklı biçimlerde disipline eden mekanizmaları işletirken özgürlük daha hemen yolun başında rafa kaldırılmış, farklı renk ve dilleri konuştukları için

ayrımcılığa maruz bırakılan insanlar modernliğin dolambaçlı tarihi boyucuca da varlığını sürdürmüştür. Bu nedendir ki Foucault belki de daha önce Weber'ce açıklaması yapılmış ve son derece ince bir biçimde sezilmiş olan modernliğin çelik kafesinin insanlara bir deli gömleği gibi nasıl giydirildiğinin tarihini yazmakta zorlanmamıştır. Foucault, kurumlarda, örgütlerde vücut bulan fabrikalardan hastanelere, kışlalardan devlet dairelerine, hapisanelerden tımarhanelere varana dek tüm toplum geneline yayılan ve bireyleri resmi görevler ile gayri resmi saldırganlıklardan ötürü sıkı bir çevrenin içine hapseden iktidarın derin çözümlemesini yaparken hep modernliğin yerine getiremediği vaatlerine saldırmıştır.

Modernlik vaat ettiği sözlerini yerine getiremediği için postmodern söylem kısa süre içinde tüm dünyada en önemli entelektüel zemin olarak belirdi. Ancak postmodern söylemin de insanları değer bunalımı içinde cebelleşmeye terk edeceği ortadadır. Bütün değerlerin aynı derecede bir aradalıklığını savunmak aslında hiçbir değer olmadığını ifade etmek anlamına gelmektedir. Bauman da bunun ızdırabını çekmektedir kuşkusuz.

KAYNAKLAR

- AKTAY, Yasin, "Yirmibirinci Yüzyıla Doğru Bilgi Toplumu : Bir Yapıçözümü Denemesi", Yeni Türkiye, Ocak Şubat 1998, Yıl: 4, Sayı: 19.
- BAUMAN, Zygmunt, *Parçalanmış Hayat, Postmodern Ahlak Denemeleri*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- BAUMAN, Zygmunt; *Modernite ve Holocaust*, (Çev: Süha Sertabiboğlu), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997
- BAUMAN, Zygmunt; *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, 2003, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt; *Postmodern Etik*, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul. 1998.
- BAUMAN, Zygmunt; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, (Çev. Nurgül Demirdöven), Ayrıntı Yayınları, İstanbul. 2000.
- BAUMAN, Zygmunt; *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, (Çev. Kemal Atakay), Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- BAUMAN, Zygmunt; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

- BAUMAN, Zygmunt; *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAUMAN, Zygmunt; *Intimations of Postmodernity*, Routledge New York and London, 1992.
- BAUMAN, Zygmunt; *Modernite, Postmodernite ve Etik-Zygmunt Bauman ile Söyleşi*, Doğu-Batı Dergisi, Sayı:19, 2002.
- BAUMAN, Zygmunt; *Siyaset Arayışı*, Metis Yayınları, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul 2000.
- BEST, Shaun, "Zygmunt Bauman: Personal Reflection within the mainstream of modernity", British Journal of Sociology, Volume No: 49, Issue No: 2 June 1998.
- CALLINICOS, Alex, *Toplum Kuramı*, (Çev. Yasemin Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- LILLA, Mark, *İlkesiz Deha*, (Çev. Ahmet Ergenç), Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.
- SMITH Dennis, *Zygmunt Bauman, Prophet of Postmodernity*, Polity Pres, Cambridge UK., 1999.
- FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- GAY, Paul Du, *Bürokrasiye Övgü*, (Çev. Engin Yıldırım ve diğerleri), Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- MESTROVIC, Stjepan, *Uygar Barbarlık*, (Çev. Mehmet Özay), Açılım Kitap, İstanbul, 2004.
- RITZER, George, *Toplumun McDonaldlaştırılması* (Çev. Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

ABSTRACT

Zygmund Bauman: A Sociologist Between Modernism and Postmodernism

Lately Zygmund Bauman has been one of the most important thinkers that contributed to sociological theory. He is regarded as one of the most important postmodern society theorists with his effective critique of modernism. He owes his popularity to his critique of modernism. His critique especially focuses on the theory that enlightenment based progressionist world view of modernism has reached a deadlock. In other words, he announces the falling of "Modernism Project" based on "instrumental reason culture". Postmodernist notion has been the most important intellectual background lately because modernism has broken its promise. Bauman has also directed his attention to postmodern perspective and the notion of "other". He has probably given his attention to postmodernism not only for his own background but also for his testimony to the present age. In this article, Bauman,

who is one of the most important actors, his critique of modernism and his postmodern position is analyzed and his intellectual curiosity as a sociologist is followed.

Key Words: Modernity, Postmodernity, Bureaucracy, Instrumental Reason, Holocaust